

Dimitri Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works* (Second, Revised and Enlarged Edition, Including an Inventory of Avicenna's Authentic Works), Leiden & Boston: Brill, 2014. xxxi+615 sayfa. ISBN 978-900-4201-72-9.

M. Cüneyt Kaya*

İslâm felsefesi çalışmalarının yaşayan otoritelerinden Dimitri Gutas'ın, ilk defa bundan yirmi altı yıl önce yayınlanan *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works* (Leiden & New York & København & Köln: E. J. Brill, 1988, xii+342 sayfa) isimli şaheserinin, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskısı nihayet araştırmacıların istifadesine sunuldu. İkinci baskı için kaleme aldığı önsözde Gutas'ın da belirttiği üzere bu baskı; kapsam, iddia, ton ve yönelim itibariyle ilk baskıyı aynen takip etmesi sebebiyle yeni ve farklı bir kitap olma iddiasında değilse de (s. xii), ilk baskıdaki hataların düzeltilmesi yanında, geçen çeyrek asırda, başta Gutas'ın bizzat kendisi olmak üzere, İbn Sînâ araştırmacılarının ulaştıkları yeni bulguları içermesi ve yeni eklenen sonuç kısmı ile İbn Sînâ'nın otantik eserlerine dair ayrıntılı döküm dikkate alındığında da sıradan bir "ikinci baskı" olmanın ötesinde bir anlam ve önem taşımaktadır.

İbn Sînâ ve Aristotelesçi gelenek üzerine birincil malzemeyi incelediği ilk bölümde Gutas, özellikle müteveffa talebesi David C. Reisman'ın (ö. 2011) *el-Mübâhasât* başta olmak üzere İbn Sînâ'nın hayatı ve külliyatına dair tespitleri ile bir başka İbn Sînâ araştırmacısı Yahya Michot'nun İbn Sînâ'nın hayatı ve eserlerinin kronolojisine dair dikkate değer iddialarını da tartışmasına katarak, filozofun on üç temel eserini, muhtevası, telif tarihi ve Aristotelesçi gelenekle ilişkisi açısından inceleyerek okuyucuya kapsamlı ve güncel bir çerçeve sunmaktadır.

İkinci bölümde ise İbn Sînâ'nın Aristotelesçi geleneği nasıl alımladığı sorusuna odaklanan Gutas, filozofun otobiyografisini ayrıntılı bir şekilde analiz ettikten sonra onun felsefe tarihi tasavvurunu ve felsefe yapmaktan anladığı şeyi, İbn Sînâ'nın sıklıkla kullandığı kavramlar çerçevesinde incelemektedir. Bu bölüm bağlamında ikinci baskıda dikkat çeken önemli bir nokta, Gutas'ın da yeni baskı için yazdığı önsözde belirttiği

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

üzere, İbn Sînâ'nın *hads* kavramının, ilk baskıdaki gibi "intuition" olarak değil, "guessing correctly" şeklinde karşılanmasıdır. "Intuition" kelimesinin, İbn Sînâ'da olmadığı şekliyle, mistik veya akıl-ötesi bir anlamı çağrıştırmasına dikkat çeken Gutas, bu tehlikeyi bertaraf etmek için, İbn Sînâ'nın kullandığı anlamıyla *hadsî* "[orta terimi] doğru bir şekilde tahmin etmek" anlamıyla karşıladığını belirtmektedir (s. xiii).

Kitabın başlığının da işaret ettiği üzere, Gutas, İslâm felsefe tarihinde merkezi ve pek çok açıdan (ister takip, ister tadil ve isterse tenkit cihetlerinden olsun) etkin bir konuma sahip olan İbn Sînâ felsefesinin, günümüze kadar uzanan "mistik" yorumuna karşı çıkarak onun Aristotelesçi, yani *Meşşâî* geleneğin bir temsilcisi olduğunu, İbn Sînâ'nın metinlerine dayanarak göstermeyi hedeflemektedir. Kitabın birinci baskısında, İbn Sînâ'nın Aristotelesçi gelenekle ilişkisini büyük bir vukufiyetle ortaya koyan Gutas, İbn Sînâ felsefesinin mistik yorumuna yönelik kapsamlı bir tartışmaya girmeyi tercih etmemiş ve sonraki yıllarda kaleme aldığı makalelerde bu meseleyi çeşitli yönleriyle irdelemiştir.¹ *Avicenna*'nın ikinci baskısının, Gutas'ın bu konuda kaleme aldığı makaleleri, bütün ayrıntılarıyla içerdiğini söylemek mümkün değilse de, ilgili yerlerde yapılan atıflarla okuyucu bu makalelere yönlendirilmekte, ayrıca İbn Sînâ'nın Aristotelesçi gelenekle irtibatının incelendiği üçüncü bölümün sekizinci kısmına eklenen "The Symbolic Method: Not Mystical Knowledge" (s. 343-346) şeklindeki altbaşlıkla da Gutas, kendi yaklaşımını ana hatlarıyla okuyucuya sunmaktadır.

Şimdiye kadar işaret ettiğimiz, nispeten küçük çaplı tashihî ve tekmilî unsurların dışında *Avicenna*'nın ikinci baskısını kıymetli kılan iki önemli ekten bahsetmemiz gerekmektedir. Bunlardan ilki, okuyucular tarafından ilk baskıdaki eksikliği sıklıkla dile getirilen sonuç bölümüdür. Gutas'ın "Avicenna's Philosophical Project" (s. 359-386) başlığını verdiği hacimli sonuç bölümü, onun yaklaşık kırk yıl önce *et-Ta'likât alâ havâşî Kitâbi'n-Nefs* ile başlayan İbn Sînâ çalışmalarının bir hasılası

1 Gutas'ın İbn Sînâ ile ilgili pek çok çalışmasında "mistik" yoruma yönelik eleştirisine rastlamak mümkünse de *Avicenna* kitabının ilk baskısından sonra yayınlanan şu makalelerine tarih sırasına göre bilhassa işaret edilmelidir: "Avicenna: Mysticism", *Encyclopaedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater, c. III (Londra-New York 1989), 79-83; "İbn Tufayl on Ibn Sînâ's Eastern Philosophy", *Oriens*, 34 (1994): 222-241; "Avicenna's Eastern ("Oriental") Philosophy: Nature, Contents, Transmission", *Arabic Sciences and Philosophy* 10 (2000): 159-180; "Intuition and Thinking: The Evolving Structure of Avicenna's Epistemology", *Aspects of Avicenna*, ed. Robert Wisnovsky (Princeton: Markus Wiener Publishers, 2001), 1-38; "Avicenna's Marginal Glosses on *De Anima* and the Grek Commentatorial Tradition", *Philosophy, Science and Exegesis in Greek, Arabic and Latin Commentaries*, ed. Peter Adamson, Han Baltussen, M. W. F. Stone (Londra: Institute of Classical Studies School of Advanced Study University of London, 2004), 77-88; "Imagination and Transcendental Knowledge in Avicenna", *Arabic Theology, Arabic Philosophy: From the Many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank*, ed. James E. Montgomery (Leuven-Paris-Dudley, MA 2006), 337-354; "Intellect without Limits: The Absence of Mysticism in Avicenna", *Intellect and Imagination in Medieval Philosophy: Proceedings of the XI. International Congress of Medieval Philosophy, Porto 26-31/VIII/2002*, ed. Candida Pacheco, J. Francisco Meirinhos, c. I (Turnhout: Brepols, 2006), 351-372.

olarak da okunabilir.² İlk olarak, İbn Sînâ dünyaya geldiğinde üzerinden neredeyse iki yüzyıldan fazla bir süre geçmiş olan Yunanca-Arapça tercüme hareketinin neticesinde, İbn Sînâ'nın önünde "felsefe" namına temel olarak Aristoteles'in eserleri ile bu eserlere dair Nicolaus of Damascus, Alexander of Aphrodisias ve Themistius'tan başlayıp, Philoponus başta olmak üzere geç antik dönemdeki İskenderiyeli filozoflara kadar uzanan şerh geleneğinin bulunduğu dikkat çeken Gutas, İbn Sînâ'nın bu "külliyyat"ı, yine geç antik dönemde normatif bir hâl kazanan Aristoteles'in eserlerine dair meşhur tasnif (mantık, teorik ve pratik felsefe) çerçevesinde tahsil ettiğini belirterek, tevarüs edilen bu gelenek açısından felsefenin, "âlem ve onun işleyişine dair aklî ve mantıksal olarak doğrulanabilir bir anlayış"ı ifade ettiğini kaydetmektedir. Gutas'a göre Aristotelesçiliğin İbn Sînâ'ya kadar uzanan tarihinde onu ayırt eden önemli özelliklerden biri, gelenekte olduğu gibi Aristoteles'in eserlerine şerh yazmak veya belirli meseleler üzerine müstakil eserler kaleme almak yerine, *tüm felsefî bilgiyi*, bileşik bir bütün olarak tek bir eserde ortaya koymayı başarmış olmasıdır. Bu anlamda İbn Sînâ, felsefenin ihtiva ettiği tüm bilgilerin, karşılıklı ilişki ve bağlılık içinde, gerçeklikle örtüşmesini yansıtacak bir bütünlükte sunulması ihtiyacını görerek *summa philosophiae* türünü geliştirmiştir (s. 359-364).

Gutas'a göre tevarüs ettiği felsefî geleneği bir bütün olarak sunma amacındaki İbn Sînâ, bu geleneğin taşıdığı çelişkiler ve eksikliklerin de farkındadır. Güçlü bir felsefe tarihi algısına sahip olduğu anlaşılın İbn Sînâ açısından bu sistemin mimarı olan Aristoteles, pek çok konuda haklı olsa da, felsefenin birikimsel karakteri dolayısıyla aradan geçen bin üç yüz yıl dikkate alındığında, onun her konuda haklı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple İbn Sînâ, eleştirel düşünme ve felsefî analiz yoluyla gerçeği keşfetmek yerine Aristoteles'in ne dediğini açıklamak ve savunmakla uğraşan filozofları eleştirmekte ve bu sebeple felsefî projesinin diğer ayağında da felsefeyi "güncellemeyi" hedeflemektedir (s. 365-366).

İbn Sînâ'yı etkin kılan bir başka özellik, Gutas'a göre, onun, sadece felsefenin ve felsefe tarihinin bütünlüğünün değil, aynı zamanda yaşadığı tarihî dilim ve sosyal bağlamın da bilincinde olmasıdır. Bu doğrultuda o, gerçekliği açıklamayı hedefleyen felsefenin alanını genişleterek din başta olmak üzere insan ile aşkın olan arasındaki irtibatın tezahür ettiği diğer olguları da felsefî analizinin bir parçası yapmıştır. İbn Sînâ'nın felsefî projesinin bu yönü, bir yandan, Gazzâlî örneğinde olduğu gibi, açıklan eleştirilip el altından benimsenirken, bir taraftan da, Şîî gelenekte görüldüğü üzere, belli bir yaklaşımı temellendirmek üzere yanlış bir şekilde yorumlanmıştır.

2 Söz konusu sonuç bölümünün nispeten kısa bir versiyonu, Peter Adamson'ın editörlüğünde yayımlanan *Interpreting Avicenna: Critical Essays* adlı eserde de yer almaktadır (Cambridge: Cambridge University Press, 2013, 28-47).

İlk yaklaşımın hem Sünnî hem de Şîî dünyada felsefî bir kelam doğurduğuna dikkat çeken Gutas, ikinci tutumun ise İbn Sînâ'nın, biri Aristotelesçi, diğeri mistik iki felsefesinin olduğu yönünde yanlış bir algıya yol açtığını ve bu algının, İbn Sînâ'nın sözde İrani kökleri dolayısıyla bu coğrafyada yaygınlık kazanarak on dokuzuncu yüzyıldan itibaren de Batılı çalışmalarda kendisine önemli bir alan bulduğunu kaydetmektedir (s. 366-368).

İbn Sînâ'nın, felsefî projesini gerçekleştirmek üzere mantık ve nefis teorisine dayanan bir epistemolojiden hareket ettiğini belirten Gutas, bu epistemolojinin İbn Sînâ'ya hem insanın bütün teorik bilgilerini hem de semavî akıllara ait olduğu düşünülen aşkın bilginin kıyasî yapısını, insan aklının bu bilgiyi elde edişinin farklı düzeylerini de dikkate alarak tek bir açıklama modeli içerisinde bütüncül bir şekilde ortaya koyma imkânı verdiğine işaret etmektedir. Bu açıklama modelinin temelinde, aklın, dış ve iç duyuların yardımıyla adım adım ilerleyerek kıyaslar kurup orta terimleri keşfetmek suretiyle akledilirler ulaşmasını ifade eden istidlâlî düşünme (*discursive thinking*) yer alırken, en üst noktasında ise bilginin kıyasî yapısında herhangi bir değişiklik olmaksızın, nesnesini tek bir akletme eylemiyle bir anda kavrama anlamındaki istidlâlî olmayan düşünme (*non-discursive thinking*) yer almaktadır ki, İbn Sînâ bunun peygamberlere özgü olduğunu kaydetmektedir. Gutas'a göre İbn Sînâ'nın insan aklı ile semavî akıllar arasında kurduğu epistemolojik ilişki, onun, felsefe tarihine yönelik ilerlemeci bir yaklaşım benimsemesine de zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda İbn Sînâ açısından her filozof, kendi kıyasî akıl yürütmesi ve orta terimleri doğru bir şekilde tahmin etmesi sayesinde seleflerinin çalışmalarını tağyir ve tekmil etmekte, böylece akledilir âleme daha yakın bir bilgi düzeyine ulaşmaktadır (s. 369-373).

Gutas, bu noktada, akledilirleri sebepleri yoluyla bilen semavî akıllardan farklı olarak, bir akledilirin sonucunu idrak için maddî duyulara muhtaç olan insan aklının bu yapısını açıklamak üzere İbn Sînâ'nın tecrübî bir bilgi teorisi geliştirdiğini ileri sürmektedir. İbn Sînâ'nın bu yaklaşımını rasyonalist bir tecrübecilik (*rationalist empiricism*) olarak niteleyen Gutas, bunun temelinde, insanın varlığı ve kendisinin var olduğunu idrake dair tecrübesinin yattığını kaydetmekte ve İbn Sînâ'nın hem Tanrı'nın hem de bedenden bağımsız bir cevher olarak insan nefsinin varlığı konusundaki kanıtlamalarının zeminini de bu kabullerin oluşturduğunu belirtmektedir. Gutas'a göre semavî akılların akledilirlerle doğrudan, sürekli ve zaman-dışı ilişkisinin aksine insan aklının bu ilişki için orta terimleri keşfetmesini sağlayacak araçlar yoluyla zaman içinde kuvveden fiile çıkmak mecburiyetinde olması, faal akılla "ittisal"ın de yukarıdan aşağıya doğru "otomatik" bir akış şeklinde olmadığı, bilakis soyutlama da dâhil olmak üzere insan aklının orta terimleri veya diğer akledilirleri aramasına, bu yolda çaba göstermesine bağlı olduğu anlamına gelmektedir (s. 373-379).

Son olarak Gutas, İbn Sînâ'nın yazım tarzını ayrıntılı bir şekilde analiz etmekte ve onun, felsefede yaptığı yeni sentezi kendi çağının ve toplumunun ilgilerine cevap verebilecek şekilde ifade etmek üzere, "felsefi ansiklopedi" tarzından şerhlere, sembolik metinlerden monografilere, şiirlerden yazışmalara kadar ne tür yollar aradığını ortaya koymaktadır. Ona göre İbn Sînâ, bu sayede sadece çağdaşlarıyla değil, gelecek nesillerle de irtibata geçmiş ve artık Aristoteles ve Galen yerine İbn Sînâ'nın okunduğu, Yunan felsefî düşüncesinin İslâm entelektüel hayatıyla nihai anlamda bütünleşip, bu dünyanın tabii bir parçası hâline geldiği, İslâm dünyasında felsefi faaliyetin "altın" çağına girdiği bir dönemi başlatmıştır (s. 379-386).

Avicenna'nın ikinci baskısını, özellikle İbn Sînâ araştırmaları için daha da kıymetli kılan bir diğer husus ise Gutas'ın, İbn Sînâ'nın otantik eserlerine dair sunduğu titiz dökümdür (s. 387-528). İşe, İbn Sînâ'nın eserlerine dair günümüze gelen dört listeyi analiz edip karşılaştırarak başlayan Gutas, bunun peşinden felsefi ansiklopedi, mantık ve dil, fizik, matematik, metafizik, pratik felsefe, özel yazışmalar ve tıp ana başlıkları altında İbn Sînâ'ya aidiyeti kesin olan eserleri, –şayet kitapta özel olarak ele alınmamışsa– muhtevaları, yazma nüshaları, neşirleri ve Batı dillerindeki tercümelerini de kaydetmek suretiyle sıralamakta, ayrıca otantik eserlerin ardından İbn Sînâ'ya ait olmadığı hâlde ona nispet edilen ve sahteliği kesin eserler ile otantik veya sahte olup olmadıkları henüz tespit edilmemiş çalışmalara da yer vermektedir. Osman Ergin (1937, 1956), Georges C. Anawati (1950) ve Yahyâ Mehdevî (1954) tarafından hazırlanan İbn Sînâ bibliyografyalarına artık ihtiyaç bırakmayan ve İbn Sînâ araştırmacıları için pek çok önemli bulguyu ihtiva eden bu liste bağlamında şimdilik *el-Kasidetü'l-ayniyye*, *Hakâiku ilmi't-tevhîd (el-Arşîyye?)*, *Risâle fî isbâti'n-nübüvve*, *Risâle fî's-salât*, *Risâle fî sırri'l-kader*, *Fî sebebi icâbeti'd-duâ ve keyfiyyeti'z-ziyâre*, *Salâmân ve Absâl*, *Risâle fî's-siyâset*, *Risâle fî'l-hüzn ve esbâbihi* adlı eserlerin otantik olmadığı veya İbn Sînâ'ya aidiyetlerinin şüpheli olduğu yönündeki Gutas'ın değerlendirmelerinin dikkat çekici olduğuna işaret etmekle yetinilebilir.

İbn Sînâ'nın eserlerinin hem orijinal adları hem de bu adların İngilizce tercüme-leri dikkate alınarak hazırlanmış birer dizin yanında, ilk baskıda eksikliği hissedilen bibliyografya ve kavram dizini sayesinde çok daha kullanışlı bir hâle bürünen *Avicenna*'nın yeni baskısı, İbn Sînâ hakkındaki Batılı literatürün çeyrek asırlık tarihini gözler önüne seriyor olması açısından da ayrı bir kıymeti haizdir. Gutas'ın, İbn Sînâ'nın, hayatı, eserleri ve düşünce dünyasına dair büyük bir ustalık ve titizlikle gerçekleştirdiği tarihî, filolojik ve felsefî analizler sayesinde *Avicenna*, İbn Sînâ öze-lerinde bütün İslâm felsefesi araştırmacıları için sunduğu metodolojik modeli, yeni baskısıyla daha da perçinlemekte ve şimdiden "modern" bir "klasik" olarak nitelen-meyi hak etmektedir.